

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філологічних наук, професора Маленко О.О.
на дисертацію БОБРО МАРІЇ ПАВЛІВНИ
«Аксіологічні та лінгвокультурні параметри концепту ЖИТТЯ як складника
української концептосфери», поданої до захисту на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю
10.02.01. – українська мова

Розпочата наприкінці ХХ століття інтеграція української лінгвістики в когнітивний дослідницький простір дала національному мовознавству переконливі результати, адже за цей час були осмислені й описані процеси та наслідки концептуалізації численних явищ фізичного й метафізичного буття. Але й сьогодні лінгвоконцептологія продовжує виконувати поставлені перед науковою спільнотою завдання, досліджуючи досі не вивчені об'єкти, що презентують зріз лінгвосвідомості в її поняттєвих та асоціативно-образних конструктах, сформованих у надрах тієї чи тієї культури.

До таких концептуальних об'єктів вочевидь належить *життя* як основна онтологічна сутність, як найбільша цінність у вимірі аксіологічних координат. І хоча концепт ЖИТТЯ одним із перших був описаний у багатьох національних лінгвістичних практиках, його феноменальність, смислова невичерпність і різнорівнева мовна репрезентація в кожній з національних лінгвокультур спонукає дослідників до глибшого, поліаспектного аналізу цього концепту з огляду на оновлення дослідницьких парадигм та пошукових цілей.

Представлена до розгляду дисертація є спробою осмислити концепт ЖИТТЯ як складне поняттєве утворення з потужним ціннісним модусом і культурологічним потенціалом. Саме цей аспект, а також мовний матеріал, що не був досі в дослідницькому опрацюванні відповідно до нових методологій, забезпечують роботі *новизну* й переконують у її науковій доцільності. Особливий акцент дисертантка ставить на кореляції ціннісних модусів концепту ЖИТТЯ з матеріальними й духовними чинниками суспільного буття. Актуальність дослідження, на переконання авторки, зумовлена насамперед потребою

«вироблення поглиблених уявлень про структуру, зміст та національну специфіку українського концепту ЖИТТЯ», а також «з'ясування парадигматичних зв'язків означеного концепту з базовими складниками національної концептосфери» (ст. 8). Цілком погоджуємося із цим, а ось позицію щодо подальшої розробки загальної теорії концепту вважаємо дещо претензійною, адже у кваліфікаційних роботах зазвичай послуговуються наявною теоретичною базою, створюючи потрібне для роботи підґрунтя, основна ж дослідницька сила припадає на аналіз та опис обраного матеріалу.

Мета роботи та її реалізація в поставлених завданнях вповні корелює зі структурою (вступ, три розділи, висновки, список наукової літератури й джерельної бази фактичного матеріалу), змістовим наповненням, обраними методологією, методикою наукового аналізу, теоретичною базою дослідження.

За останній час лінгвоконцептологія накопичила чимало теоретичних положень щодо ідентифікації лінгвістичного статусу концепту, його типологічних ознак, структури, специфіки вербальної репрезентації в різних мовах. Певною мірою це знижує поріг новизни в сучасних дослідженнях концептів і створює ризики повторів і тиражування хрестоматійних знань про цей об'єкт. І хоча це вже неминучість, авторка дисертації обрала доречну тактику узагальнень наявного знання, без зайвих деталей коментуючи лише ті позиції, що працюватимуть на досягнення дослідницької мети, і ставлячи основний акцент на соціокультурній природі концепту та його образно-оцінному складникові. Це свідчить про вміння дисертантки здійснити огляд значного за кількістю теоретичного доробку, представленого різними школами (зарубіжними й вітчизняними), зробити його аналітику, систематизацію, віднайти робочу стратегію й робочі (у межах дисертації) дефініції.

Виокремивши з різних теоретичних пропозицій набір релевантних для роботи ознак концепту, дисертантка чітко визначає його поняттєвий обсяг, складниками якого є такі параметри: ментальна пам'ять, картина світу, знання та уявлення людини про світ, соціокультурний досвід, система цінностей (насамперед колективна). Поняття *концептуальна* та *мовна картини світу*,

соціальний стереотип, дублети *концепт* -- слово, *концепт* – фразеологізм, *концепт* – паремія були розглянуті дисертанткою в річищі обраної соціокультурної парадигми, для якої особливої ваги набули категорії *цінностей* та *смислів*: універсальні, типові смисли як колективний досвід, на твердження дослідниці, стають цінностями, тобто соціальними визначеннями (ідентифікацією) онтологічно вартісних предметів та явищ, з яких й утворюється ціннісна картина світу, національно специфічна й відповідно об'єктивована в мові.

У другому розділі дисертаційної розвідки Марія Павлівна Бобро подає власне дослідницький матеріал, де описує складники структури концепту ЖИТТЯ. Серед наявних положень про структуру концепту, увагу приділено таким, що насамперед узгоджуються із обраною соціокультурною парадигмою, у форматі якої науковці виявляють окрім поняттєвого, ще образний та ціннісний складники. При цьому поняттєвий сегмент концепту органічно сполучується з лінгвокультурним, у якому закладені важливі для певної культури ціннісні смисли. Власне, цим поняття й різниться від концепту, адже останній є продуктом конкретної етносвідомості, тож має набір іманентних асоціативно-образних характеристик з оцінно-ціннісною маркованістю. І все ж основним смислоутворювальним сегментом концепту є поняттєвий складник, втілений у внутрішній формі слова — імені концепту та інших слів-репрезентантів концепту.

Так, іменем концепту ЖИТТЯ є слово *життя* як похідне від праслов'янського слова *жити* в таких його значеннях: 1) бути живим; 2) проживати, мешкати; 3) співіснувати; 4) проводити життя певним чином; 5) годуватися, заробляти на життя (реєстр значень, зафіксованих в історичних словниках української мови). Саме ці значення репрезентують поняттєвий обсяг концепту ЖИТТЯ. У сучасних словниках маємо ще додаткові позиції: життя — це 6) стан живого організму в період розвитку, зросту; 7) період існування когонебудь; 8) прояв фізичних і духовних сил живих істот; 9) пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот; 10) мирне співіснування з ким-небудь (с. 55-

56). Окрім цього поняттєвий складник концепту виражають такі лексико-семантичні одиниці його номінативного поля: *бути, буття, існувати, існування*. Отже, як зазначає дослідниця, «у своїй сукупності семантика ключових імен-репрезентантів концепту ЖИТТЯ окреслює його поняттєве поле як різновимірне, багат шарове утворення» (с. 57), зі смисловою домінантою «бути живим, існувати», яка мотивує й концентрично організовує інші смисли з відповідною лексико-семантичною реалізацією в мові та мовленні.

У поняттєвому складникові концепту ЖИТТЯ дисертантка актуалізує три виміри: біологічний, локативний, соціальний. Зрозуміло, що основним є перший, оскільки біологічне (фізичне) існування людини і є життям, яке перебігає в часі й просторі (локативний вимір), у взаємодії, співіснуванні з іншими людьми, у виконанні людиною певних соціальних ролей. Тож соціальний аспект людського існування суттєво впливає на формування поняттєвого шару концепту ЖИТТЯ та інших його складників, зокрема образних, оцінних, ціннісних.

Вивчаючи образно-оцінний сегмент структури концепту ЖИТТЯ, дисертантка зазначає, що він ґрунтується на перцептивних образах і відбиває зорові, слухові, тактильні, смакові характеристики об'єктів, і виокремлює базові образи, що є константними для культури: *рух – спокій, верх – низ, земля – небо, світло – темрява, свій – чужий* та інші. Ці образи (хоча не всі вони перцептивної природи) формують, за версією дослідниці, асоціативний та оцінний рівні структури досліджуваного концепту. Основним джерельним матеріалом, що ілюструє тези дисертантки, є фразеологізми й паремії з актуалізованим метафоричним змістом, де життя в усіх його проявах (біологічному, локативному, соціальному) на концептуальному рівні асоціюється з традиційними для української лінгвокультури образами — репрезентантами різних семіокодів (найчастіше біоморфного, зокрема антропоморфного й зооморфного). Дослідницькі коментарі та подані до них мовні ілюстрації щодо опису асоціативно-образних опозицій *рух – спокій, верх – низ*, а також метафоричних компонентів *душа, серце, вогонь, вода*, соматизмів і зоолексем в образно-оцінній

концептуалізації життя переконують в імовірності висловлених авторкою суджень.

Аналіз ціннісних складників концепту ЖИТТЯ (третій розділ дисертації) здійснено з опорою на такі аксіологічні кореляції: життя — багатство/бідність, життя — робота, життя — кохання, життя — родина, життя — батьківщина; життя — час. Деякі із цих парадигм осмислені з погляду українського народного світогляду, втіленого в давніх пареміях, деякі з урахуванням сучасних тенденцій у сприйманні людиною тих чи тих явищ соціального буття, що втілюється у синхронних вербальних моделях чи контекстах.

Дисертантка підтримує думку науковців щодо зумовленості ціннісного виміру етноконцептосфери ментальними характеристиками носіїв мови. Ці характеристики відбивають світоглядні, духовні, емоційно-психологічні, поведінкові аспекти народного буття, формують відповідні стереотипи. Зокрема, у важливій для ідентифікації гарного/поганого життя парадигмі *багатство — бідність* прокоментовано ментальне сприймання українцями цих соціальних явищ (без урахування сучасної рецепції). Як свідчить здійснений авторкою аналіз та наведенні численні приклади народних фразем і паремій, в українській етносвідомості виробилося амбівалентне сприймання багатих і бідних: з одного боку, прагнення позбутися бідності, її внутрішнє заперечення як ознаки нормального життя, емоційно-оцінна несхвальність бідняцтва, з другого — осуд багатих і багатства як нечесного життя. Цей розрив свідомості — складна психоментальна проблема з великою часовою історією й переконливою мовною фіксацією, що попри зміни соціального устрою не зникла й до сьогодні.

Описуючи аксіологічний ценз *роботи* у вимірі життя, дисертантка не лише презентує зріз народного уявлення про роботу як умову повноцінного життя в достатку (паремійний корпус), а й звертає увагу на трансформації у свідомості сучасників на рівні схвальності/несхвальності *роботи на себе й на хазяїна*, що втілене в синхронних моделях та контекстах (наприклад, вислів *горбатитися на дядю*, модель *своя справа*, активність у мовленні слів *фрілансер, фріланс*).

Досліджені в аспекті традиційного народного сприймання кореляції *життя — кохання, життя — родина, життя — здоров'я, життя — час, життя — батьківщина*. Дисертантка актуалізує лише діахронійну рецепцію цих явищ, підтверджуючи цим їхню аксіологічну стійкість і вагу в житті українців, проте остання кореляція також засвідчує свідомісні зміни щодо оцінки й відповідно цінності батьківщини у влаштуванні гідного життя в його пріоритетах (робота, достаток, можливості). Сучасна еміграційна карта українців тому свідчення. І хоча цей факт соціального буття не зазнав кодування на рівні стійких вербальних моделей, але має місце в синхронних контекстах, де можна виявити релевантні асоціативно-образні й оцінно-ціннісні маркери щодо слова-стимулу *батьківщина*. Це варто було б прокоментувати.

Дослідивши й описавши лексико-фразеологічні та паремійні засоби вербалізації концепту ЖИТТЯ як складника української концептосфери в аксіологічному та лінгвокультурному аспектах, дисертантка зробила логічні, науково і практично обґрунтовані висновки, де узагальнила результати здійсненої дослідницької роботи відповідно до поставлених мети й завдань.

Враховуючи теоретичну й практичну вартість, змістовність, структурно-композиційну стрункість поданого дисертаційного дослідження, не можемо не висловити й ряд власних міркувань щодо деяких положень розвідки.

1. У формулюваннях актуальності й новизни роботи не зайвим було б поставити акцент на такому важливому показникові, як час, який забезпечує характер асоціативно-сміслового й оцінно-ціннісного наповнення концепту ЖИТТЯ в зразках його вербальної репрезентації. Тож за кадром залишилася інформація про те, чи здійснювалося дослідження у вимірі виключно статички (тобто аналіз історично й лексикографічно устаткованого мовного матеріалу), чи динамічні процеси теж цікавлять дослідницю? Не конкретизований у часі формат джерельної бази дослідження, що також створює певну невизначеність. Якого часового зрізу обраний лексичний, фразеологічний, паремійний матеріал? Про яку лінгвосвідомість маємо говорити — народну українську (діахронія) чи сучасну (синхронія)? Наскільки динамічними є процеси концептуалізації

ЖИТТЯ у зв'язку зі змінами соціального буття? Зрозуміло, що поняттєвий складник концепту ЖИТТЯ поза тенденціями часу (життя як умова й перебіг біологічного існування людини), однак асоціативно-образні й оцінно-ціннісні сегменти цього концепту вочевидь здатні динамізуватися, відбиваючи час і його впливи на колективну свідомість. Вивчення й опис результатів такої динаміки виводить дослідження на рівень синхронного знання, тобто інформаційно нового.

2. У дослідницьких коментарях щодо поняттєвих та образно-оцінних складників структури концепту ЖИТТЯ дисертантка апелює до зіставлень лінгвальних об'єктів української та англійської мов. Із цього стає зрозумілим, що авторка знається на англійській мові. Однак такі зіставлення потребують більш переконливого вмотивування: що вплинуло на вибір цієї мови для зіставлення? Можливо, відмінність концептуальних картин світу цих народів, тоді чим вона зумовлена? Різними типами свідомості — емоційна українська (властива для слов'янських народів) та раціональна англійська, або ж географічними чи історичними умовами формування цих двох націй, що сукупно відбивається й на характерові концептуалізації світу в українській та англійській мовах. У роботах з лінгвоконцептології будь-які зіставлення мовного матеріалу виводять не стільки на вербальний рівень, скільки на свідомісний, ментальний, тож варто це враховувати в зіставних контекстах і коментарях. Принагідно відзначимо, що в роботі є цікаві й доречні зіставлення українського мовного матеріалу з грецьким, російським та іншими, дослідницьку вагу цих зіставлень посилили б мотиваційні ремарки.

3. Другий і третій розділи дисертації містять авторські інтерпретації обраних для аналізу мовних явищ та ситуацій. Якість і переконливість таким композиційно-змістовим сюжетам забезпечує здатність науковця здійснити адекватну рецепцію й аналітику досліджуваного матеріалу та виявити власні інтерпретаційні можливості. Загалом, дисертантці вдалося бути переконливою щодо поданих текстових коментарів, проте трапляються й такі, що викликають сумніви.

Наприклад, уже не зовсім релевантне сьогоденню різко негативне оцінювання постійної зміни людиною місця проживання; і хоча таку оцінку дисертантка вважає важливою рисою національної свідомості (с. 74), народні паремії свідчать про певну лояльність щодо цього явища: *риба шукає, де глибше, людина — де ліпше*.

Виникає питання й до інтерпретації *білого кольору* в моделях *білі справи, біле братство, біла гвардія*, семантика яких пов'язана з використанням наркотиків. Наскільки ці синхронні перифрази відбивають рівні концептуалізації поняття *життя*, чому вони як приклади стоять в одному ряді з традиційними колоративними моделями на позначення стану здоров'я людини як ознаки гарного/проблемного життя (*як мак цвіте, жовтий як вощок*)? Бажано добирати більш прозорі для декодування приклади або ж переконливі аргументи щодо вибору тих чи тих ілюстративних зразків (II розділ роботи).

Не відповідає дійсності уналежнення слова *бомж* до сучасного українського сленгу (*бомж* — це абревіатура російської етимології «без определенного места жительства»).

4. Як уже було зазначено, формуючи ціннісну парадигму концепту ЖИТТЯ, дисертантка пропонує відповідні кореляції поняттєвого складника життя з різними ціннісними явищами й об'єктами (багатство, робота, кохання та ін.). Звичайно ж, вони дуже вагомі в концептуалізації життя як соціального процесу, однак з історичних часів життєвої сили набував сам характер (або стан) співіснування людей, зокрема опозиція *мир — війна*, яка видається аксіологічною домінантою щодо соціального (та й біологічного) виміру життя, тим паче, що слово *життя* має близькі семантичні відношення зі словом *мир* (*де мир і совіт, там життя як маків цвіт*). Чомусь у роботі цей аспект не було взято до аналізу, хоча ментально українці — миролюбна нація, яка ніколи не ініціювала військових дій проти інших народів і не чинила загарбницьких нападів. До того ж, ця кореляція є надто актуальною для українського сьогодення.

Вищезазначені міркування не мають принципового характеру й не зменшують наукової вартості дисертації, оскільки подана робота є цілком самостійним, оригінальним, логічно завершеним науковим дослідженням з актуальної лінгвістичної проблеми.

Дисертантка вміло оперує методами наукового лінгвістичного аналізу, володіє сучасною мовознавчою термінологією і здатна робити теоретичні й практичні узагальнення та висновки. До списку наукової літератури включені праці провідних профільних лінгвістів (розвідки з когнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики та ін.)

Автореферат і публікації достатньою мірою відбивають зміст дисертації.

Вважаємо, що дисертація **Марії Павлівни Бобро** «Аксіологічні та лінгвокультурні параметри концепту ЖИТТЯ як складника української концептосфери» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року та № 567 від 27.07.2016) і дає підстави надати її авторові науковий ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства і
лінгводидактики
ХНПУ імені Г.С. Сковороди

О.О. Маленко

